

11003007
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П. ДРАГОМАНОВА

СИСТЕМА І СТРУКТУРА

СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ:

ПАМ'ЯТІ АКАДЕМІКА Л.А. БУЛАХОВСЬКОГО

Збірник наукових праць

НАЦІОНАЛЬНА
ПАРЛАМЕНТСЬКА
БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНИ

КИЇВ
ЗНАННЯ УКРАЇНИ
2006

Обов'язковий примірник

29086882
115
115
115

Редакційна колегія:

В.І. Гончаров, канд. філол. наук, професор (відповідальний редактор);
А.М. Григораш, канд. філол. наук, доцент (відповідальний секретар);
М.Я. Брицин, докт. філол. наук, професор;
Л.П. Іванова, докт. філол. наук, професор;
Ф.О. Нікітіна, докт. філол. наук, професор;
Н.І. Озерова, докт. філол. наук, професор;
М.Я. Плющ, докт. філол. наук, професор;
О.О. Тараненко, докт. філол. наук, професор;
Л.С. Віннічук, канд. педагог. наук, доцент;
О.І. Дашенко, канд. філол. наук, доцент;
М.П. Дворжецька, канд. філол. наук, професор;
Т.І. Плужнікова, канд. філол. наук, доцент;
Т.В. Слободянюк, канд. філол. наук, доцент;
М.М. Тягунова, канд. філол. наук, доцент;
Н.В. Хруцька, канд. філол. наук, доцент.

Рецензенти:

Н.Л. Іваницька, докт. філол. наук, професор;
Є.А. Карпіловська, докт. філол. наук;
Т.Ю. Ковалевська, докт. філол. наук;
Л.М. Полюга, докт. філол. наук, професор;
О.А. Сербенська, докт. філол. наук, професор.

С40 Система і структура східнослов'янських мов: Пам'яті академіка Л.А. Булаховського: Зб. наук. праць (Редкол.: В.І. Гончаров (відп. ред.) та ін. — К.: Знання України, 2006. — 316 с. Бібліогр. в кінці ст. — Укр., рос.
ISBN 966-7201-26-0

У збірнику вміщено наукові праці докторантів, аспірантів, професорсько-викладацького складу мовознавчих кафедр Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова та інших вузів України з актуальних проблем східнослов'янського мовознавства. Тематика статей охоплює питання граматичної будови і лексичного складу східнослов'янських мов, етимології і словотвору, історії і взаємодії мов, культурології і стилістики. Об'єктом лінгвістичного аналізу виступають структурні одиниці різних рівнів мовної системи. У полі зору мовознавців питання фонетики, морфології, синтаксису, лексикології, термінології та лексикографії.

Для викладачів, аспірантів, студентів філологічних факультетів, учителів української та російської мов середніх шкіл та гімназій.

ББК 81.2я43

ISBN 966-7201-26-0

© Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова, 2006
© Автори статей, 2006

de voyage» и, наконец, общая для обоих героев и самого автора — романтическая страсть к спальным вагонам.

Таким образом, можно сделать вывод, что мотив железной дороги, включающий в себя весь спектр вышеперечисленных лейтмотивов является одной из составных частей метаромана В. Набокова. Железнодорожный топос, присутствующий в русскоязычных произведениях Набокова в контексте русской литературной традиции, в полном составе переходит, путем метатекстуальной игры автора, в первый англоязычный роман писателя и, таким образом, становится одним из связующих звеньев между двумя периодами творчества Набокова, двумя традициями — русской и западной. Этот факт подтверждает мысль В. Ерофеева о тяготении всех текстов Набокова, составляющих единый метароман, к единой изначальной матрице, ключ к разгадке которой лежит в автобиографической книге «Другие берега». А книга эта, по утверждению самого Набокова, есть ни что иное, как рассказ попутчика, в купе поезда, длиной в одну дорожную ночь.

ЛИТЕРАТУРА

1. Набоков В.В. Подвиг — М., 2004.
2. Набоков В.В. Весна в Фиальте. Рассказы — М., 1989.
3. Набоков В.В. Другие берега. — М., 1989.
4. Набоков В.В. Собрание сочинений русского периода: В5т. СПб., 1999-2000.
5. Набоков В.В. «Истинная жизнь Себастьяна Найта». — Харьков, 1998.
6. Утгоф Г. Опыт сопоставительного прочтения романов В.Набокова «Подвиг» и «Истинная жизнь Себастьяна Найта» // Материалы Международной набоковской конференции. — Таллин, 2000.
7. Левинг Ю. «Вокзал–Гараж–Ангар»: Владимир Набоков и поэтика русского урбанизма. — СПб., 2004.
8. Ролен О. Пейзажи детства: Эссе. — М., 2001
9. Бахтин М.М. Слово в романе // Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. — М., 1975.

Т.А. Марченко

НАЙВАЖЛИВІШІ ПРОЦЕСИ У ЗАСВОЄННІ ТЕРМІНОСИСТЕМИ ГОРОДНІХ КУЛЬТУР

У процесі запозичення з інших мов будь-який термін змінює не тільки зовнішню (звукову) форму, але й ті граматичні категорії, які визначають за допомогою семантичних зв'язків, а також зовнішніх ознак у вигляді різних афіксів, флексій. Запозичені терміни у системі назв городніх культур складають 70% від усіх термінів цієї групи, що пояснюється такими факторами:

1) перевагою запозиченої лексики над народнорозмовними варіантами та уніфікація діалектних назв у цій терміносистемі;

2) впливом ботанічної номенклатурної системи на підсистему назв городніх культур;

3) запозиченням як простішим шляхом утворення нового терміна.

Найбільшою серед запозичених груп є група лексичних одиниць німецького походження, що потрапили до української мови в різні історичні періоди з різних варіантів німецької мови (верхньонімецька, нововверхньонімецька, середньовверхньонімецька, давньовверхньонімецька, нижньонімецька (нвн. Mangold, свн. man(ne)golt), двн. Managold; нвн. kartoffel; свн. fasöl; свн. petersilje, нжн. reddis, gadis або нвн. Radies, нжн., сер.-нжн. redik, двн. retih, нім. Zichorie, нім. Sellerie, нім. Spinat), які представлені такими термінами в українській мові: картопля, квасоля, мангольд, петрушка, селера, фенхель, цикорій, шпинат.

Німецькі запозичення не можна назвати суто німецькими, оскільки при запозиченні тієї чи іншої лексичної одиниці додавалися також елементи інших мов, що є загалом характерним для процесу запозичення і сприяє кращому засвоєнню чужих термінів через близькі слов'янські мови («Німецька мова передавала сюди [до української мови] нові поняття та мовні форми їх втілення, діючи головно через польську, а далі російську мови, але подекуди і безпосередньо» [1; 18]): *картопля* — через російську і польську мови запозичено з німецької., нвн. *kartoffel*, ст. *Tartuffel* «картопля» походить від іт. *tartufo* «трюфель», *tartufo*; *квасоля* — через польське посередництво запозичено з середньонімецької мови; свн. *fasōl* походить від лат. *phaseolus* «квасоля», яке зводиться до грец. *φάβηλος* «тс.»; *петрушка* — через польське посередництво запозичено із середньовісньонімецької мови; свн. *petersilje* «петрушка» походить від лат. *petroselinum* «тс.», що зводиться до гр. *πετροσέλινον* «гірська (скельна) селера», утвореного з основ слів *πέτρα* «скеля» та *σέλινον* «селера»; *редиска* — запозичене з нжн. *reddis*, *radis* або нвн. *Radies* «редиска», з фр. *radis* від лат. *radix* «корінь»; *редька* — нжн., сер.-нжн. *gedik*, двн. *retih*. Першоджерелом є лат. *radicem*. Форми слов'янських мов виводить частково з * *гьдыку* (укр.), частково — з * *гьдыку* (пол., вхл., нлж.); *селера* — з гол. *selderij*, форми без *-d-*, можливо, з нім. *Sellerie* — те саме від фр. *celeré* з лат. *selinum*, грец. *σέλινον* «селера»; *цикорій* — через пол. *cysofia* або нім. *Zichorie* «тс.» з лат. *cichorea* від гр. *χιχόρεια*, *χιχώρη* «тс.»; *шпинат* — пізніє запозичення з нім. *Spinat* — те саме від сер.-лат. * *spīnaseus*, яке неодноразово тлумачили як перетворення перського слова.

Лексеми *мангольд* (н. *Mangold*) та *фенхель* (н. *Fenchel*, лат. *Foeniculum Adans*) не мають настільки довгого багатомовного ряду, оскільки, скоріше за все, виникли порівняно пізніше в період активного залучення латинської ботанічної номенклатури, запозичувалися до української мови у час, коли найбільший вплив мала саме німецька мова.

Характерною ознакою при запозиченні німецьких термінів є зміна в категорії роду. Категорія роду в німецькій мові має свої особливості у тому, що показником роду іменників виступають артиклі *das*, *die*, *der*. Артикль *das* є ознакою середнього роду, *die* — жіночого, *der* — чоловічого. Ознакою роду також виступає суфікс: чоловічий рід — *-el*, *-er*, жіночий рід — *-ung*, *-heit*, *-keit*, *-schaft*, *-ei*, — *erei*, *-e*, *-t(st)*; середній рід (передається зменшено-пестливими суфіксами) — *-chen*, *-ein*, *-nis*, *-sal*, *-tum*, де значення збірності іменника передається через префікс — *ge* та суфікс *-e* (*das Gemüse* — овочі, середнього роду). Серед зазначених термінів зміни відбулися у таких напрямках:

1) заміна чоловічого роду на жіночий:

Німецька назва	Рід	Ознака категорії роду	Українська назва	Рід	Ознака категорії роду
der Rettich	чол.р.	артикль <i>der</i>	<i>редька</i>	жіночий	закінчення <i>-a</i>
der Sellerie	чол. р.	артикль <i>der</i>	<i>селера</i>	жіночий	закінчення <i>-a</i>

2) заміна середнього роду на жіночий:

das Radieschen	середній	артикль <i>das</i> , закінчення <i>-chen</i>	<i>редиска</i>	жіночий	закінчення <i>-a</i>
----------------	----------	--	----------------	---------	----------------------

3) зворотнім процесом запозичення є засвоєна німецькою мовою з української мови назва овочевої культури *огірок*, де також категорія роду виявилася нестабільною:

огірок	чоловічий	кінцевий приголосний	die Gurke	жіночий	артикль <i>die</i>
--------	-----------	----------------------	-----------	---------	--------------------

Незмінна категорія роду зафіксована у наступних термінах:

die Kartoffel	жіночий	артикль <i>die</i>	<i>картопля</i>	жіночий	закінчення -я
der Spinat	чоловічий	артикль <i>der</i>	<i>шпинат</i>	чоловічий	кінцевий приголосний
der Mangold	чоловічий	артикль <i>der</i>	<i>мангольд</i>	чоловічий	кінцевий приголосний
die Petersilie	жіночий	артикль <i>die</i>	<i>петрушка</i>	жіночий	закінчення -а
die Bohne	жіночий	артикль <i>die</i>	<i>квасоля</i>	жіночий	закінчення -а
der Fenchel	чоловічий	артикль <i>der</i>	<i>фенхель</i>	чоловічий	кінцевий приголосний
der Zichorie	чоловічий	артикль <i>der</i>	<i>цикорій</i>	чоловічий	кінцевий приголосний

Порівнюючи змінні та незмінні категорії роду, можна зробити висновок, що вплив німецької мови на цю категорію є, але він неістотний, що «пояснюється значною близькістю системно-структурних характеристик словникового складу обох мов: подібність загальної семантичної сітки, семантичних структур багатьох слів і сполучуваності слів» [1; 17].

Близкість граматичних категорій мов проектується на подібність семантики запозичених термінів обох мов:

1) при запозиченні слово не змінило семантику, зберегло номінативну функцію терміна мови-джерела: *цикорій* (н. *Zichorie*), *шпинат* (н. *Spinat*), *селера* (н. *Sellerie*), *фенхель* (н. *Fenchel*);

2) запозичене слово змінило семантику, звужуючи значення терміна мови-джерела: у німецькій мові термін *Mangold* (*мангольд*) має два значення: 1) столовий буряк та 2) листовий буряк, що не відповідає його значенню в українській мові, де семантично відбулося звуження у бік значення «листовий буряк», чим і пояснюється залучення нового терміна до системи; термін *квасоля* (н. *Bohne* (n)) також втратив своє друге значення — «зерно» (*Kaffe in Bohnen* — «кава у зернах»); а також значення словосполучення *Nicht die Bohne!* («Ні краплі! Ніскільки!») та *blaue Bohnen* — розм. кулі;

3) запозичене слово розширило галузево свою семантику, не використавши окремі значення терміна мови-джерела: нім. *Kartoffel*: 1) картопля; 2) картоплина; 3) *мн.* картопля; 4) ніс картоплею; 5) *заст.* цибулина (кишеньковий годинник), що подібне до українського *бульба*, *бараболя*, основою семантики якого є поняття «цибулина».

Останні два значення забезпечили метафоричність цієї лексеми в українській та німецькій мовах. Як зазначає І. Колесникова: «Яскрава метафора, вплетена в науковий текст, не тільки не стає перепорою на шляху пізнання та професійної комунікації, а, навпаки, сприяє більш глибокому розумінню того чи іншого явища» [2; 16], що засвідчено в реальному функціонуванні, де спостерігається розширення метафоричності терміна *картопля*: Кирпатий, круглий, як *картопля*, ніс, коротке лице, чорні брови й блискучі, круглі, як терен, очі, гостре маленьке підборіддя — все в йому виявляло чоловіка швидкого проворного, навіть хижого (І. Нечуй-Левицький); Зворушливо-беззахисні горошини хребців напинали позбавлену жирової прокладки шкіру на спині, над *картоплинками* сідничок (Т. Меднікова).

Серед словотвірних варіантів назви *картопля* спостерігається значна близькість форм. Пор.:

Німецькі форми	Переклад
Kartoffelbofist	гриб-дощовик
Kartoffelbrei	картопляне пюре
Kartoffelernte	урожай картоплі
Kartoffelerntemaschine	картоплезбиральна машина
Kartoffelkäfer	картопляний колорадський жук
Kartoffelkraut (-krauter)	картопляна ботва
Kartoffelmehl	картопляне борошно, крохмаль
Kartoffelmiete	картоплесховище
Kartoffelmus	картопляний бурт (= пюре)
Kartoffelnase	ніс «картоплею»
Kartoffelpflanzgut	насіннєва картопля
Kartoffelplantzmaschine	картоплесаджалка
Kartoffelrodplug	картоплекопалка
Kartoffelstärke	картопляний крохмаль
Kartoffelsuppe	картопляний суп

та в українській мові:

<i>картопля</i>	картопелька, картоплезаготівля, картоплезбиральний, картоплекомбайн, картоплекопалка, картоплекопач, картоплесаджалка, картоплесадильний, картоплесортувалка, картоплесховище, картоплина, картоплинка, картоплиння, карт'оплище і картопл'ище, карт'опляний і картопл'яний, картопляник, картопляр, картоплярство
-----------------	--

Порівняно з німецькою мовою в українській мові у терміна *картопля* відсутнє значення «картопляного жука» та «гриба (трюфеля)», проте є інші словотвірні компоненти, поява яких спричинена розширенням семантики терміна *картопля*, чому сприяла надзвичайна популярність цієї овочевої культури як в Німеччині, так і в Польщі, Росії та Україні.

Відчутним у цьому процесі є вживання словотвірних суфіксів, характерних для всієї системи назв гордніх культур: *-ин, -н, -ик, -к, -ок, -ище*, а також помітне місце займає в обох мовах спосіб словоскладання.

Випадків, коли б запозичений з німецької мови термін-назва городньої культури повністю змінила свою семантику, в аналізованому матеріалі не засвідчено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Акуленко В.В. Німецький вплив на розвиток української мови: проблеми методології // Мовознавство. — 1997. — №1.
2. Колесникова Ірина. Принципи метафоричної номінації в термінології: об'єктивні та суб'єктивні чинники // Українська мова та література. — 2004. — № 372.
3. Кочерган М.П. Німецькі лексичні запозичення в південно-західних говорах української мови // Мовознавство. — 1997. — №1.
4. Немецко-русский словарь. — М., 1968.
5. Німецька мова (підручник за ред. М.Р. Корольова, Е.І. Лисенко, В.Ю. Залевської). — К., 1992.
6. Орфографічний словник української мови. — К., 1975.